

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Глебов Сергій Володимирович

УДК 327(262.5)“1991/1999”(043.5)

**СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА
В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ
У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ (1990-І РОКИ)**

**Спеціальність 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних систем
і глобального розвитку**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2002

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському національному університеті
ім. І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Глебов Віктор Вікторович,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова, доцент кафедри
міжнародних відносин

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, старший науковий співробітник
Перепелиця Григорій Миколайович, Національний Інститут
стратегічних досліджень, завідувач відділом воєнної політики

кандидат історичних наук, доцент
Шевчук Микола Андрійович, Одеський національний
університет ім. І. І. Мечникова, доцент кафедри історії
і світової політики

Провідна установа: Інститут світової економіки і міжнародних
відносин Національної Академії Наук України,
відділ трансатлантичних досліджень, м. Київ

Захист відбудеться "22" червня 2002 р. о 10:00 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 Одеської
національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської
національної юридичної академії: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "22" травня 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

 Дудченко В. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Вияткова складність взаємодії політичних і економічних факторів у Чорноморському регіоні в останнє десятиліття, сила їх впливу на економіку, зовнішню політику і безпеку України та інших держав свідчить про високий ступінь актуальності дослідження обраної дисертаційної теми. Геополітичний простір, що сформувався у басейні Чорного моря з найдавніших часів, завжди залишався у зоні пильної уваги суб'єктів міжнародних відносин, які розташовувалися у ньому, ставав предметом силового протистояння сторін, що прагнули у нього проникнути. Після розпаду СРСР науковий і практичний інтерес до регіону є й у нових незалежних держав, у тому числі й в Україні – Чорноморської держави. Такий інтерес підсилюється сукупністю геополітичних переваг, раніше закладених у Чорномор'я історичною долею, які і сьогодні з новою силою активно реалізуються як у регіональних політичних, так і глобальних економічних проектах. Національні інтереси Української держави в Чорноморському регіоні – природному середовищі розташування України як суб'єкта міжнародних відносин – зосереджені у воєнно-стратегічній, економічній, енерго-ресурсній, екологічній, інформаційній площині. У контексті процесу сучасної регіоналізації світового простору, у справі створення дійової системи міжнародної безпеки і співробітництва у Євroatлантичній зоні, для України актуальним завданням є вироблення цільної, концептуально обгрунтованої регіональної політики, яка відповідала б сучасним геополітичним інтересам України. Успішна реалізація актуальних завдань регіональної політики не тільки підніме міжнародний авторитет української держави, але й зміцнить її статус як морської європейської держави.

Актуальність дослідження обумовлена також:

- необхідністю порівняння сучасних регіональних відносин і внутрішньополітичних змін у державах Чорноморського басейну з катастрофою старого світового порядку і формуванням нового, причиною чого стали системна криза глобальних міжнародних відносин на рубежі 1980-х-90-х років, зникнення соціалістичного блоку і припинення “холодної війни”;

- значимістю вивчення сучасних економічних стратегій і впливу на регіональну систему економічного співробітництва таких країн регіону, як Туреччина, потребою аналізу нової геополітичної ролі Росії й інших регіональних акторів;

- необхідністю виміру потенціалу співробітництва і безпеки Чорноморського регіону, параметрів сприятливого енерго-ресурсного й інвестиційного клімату з урахуванням нових викликань і погроз, а так само інших факторів, що зробили б такі країни Чорноморського ба-

сейну, як Україна, привабливими для іноземних капіталовкладень, сприяли б формуванню регіонального ринку з високою купівельною спроможністю;

- важливістю аналізу зовнішньополітичної діяльності країн Чорноморського регіону як дружніх Україні держав, перспективних зовнішньоекономічних партнерів і союзників в області безпеки.

Хронологічні рамки роботи охоплюють події останнього десятиліття ХХ століття. Сучасні економічні і політичні процеси, що розвиваються в рамках Чорноморського регіону, є результатом кардинальної зміни світового порядку внаслідок закінчення “холодної війни”, пов’язаного, насамперед, з фактом зникнення старих і появи нових суб’єктів міжнародних відносин. У зв’язку з цим, формальний рубіж для початку дисертаційного дослідження варто визначати з моменту зникнення СРСР як суб’єкта міжнародних відносин, тобто з кінця 1991 року. Об’єктивно існуючі джерела і література на момент написання роботи, внаслідок активної динаміки міжнародних відносин у зоні Чорноморського басейну і її спрямованості в довгострокову перспективу, кінцевим рубежем дисертаційного дослідження став 1999 рік, що максимально оформляє поняття “дев’яності роки”. Разом з тим, у роботі використані матеріали, які висвітлюють події більш ранніх періодів. Їх використання стало доцільним у зв’язку з тим, що вони не втратили своєї актуальності у рамках глобальних і регіональних політичних процесів і в 1990-і роки.

Тема дисертаційної роботи, що охоплює відносно нетривалий часовий історичний, а, відповідно, й історіографічний період, маючи свою специфіку, визначає деякі особливості історіографічної бази цього дослідження. Останнє десятиліття відзначене відсутністю спеціальних історіографічних робіт, які були б присвячені комплексному дослідженню сучасних міжнародних відносин у Чорноморському регіоні в контексті державних інтересів України, тим більше в аспектній їх інтерпретації (зокрема, у напрямку створення регіональної системи безпеки і співробітництва). У той же час можна виділити значну кількість авторських досліджень, що, так чи інакше, порушують питання, пов’язані зі специфікою регіональних взаємин. Тільки з урахуванням широкого кола таких проблемних досліджень стало можливим написання даної дисертаційної роботи.

Ці дослідження можуть бути поділені на три групи. Першу групу складають роботи, предметом аналізу яких безпосередньо стали окремі аспекти міжнародних відносин у Чорноморському регіоні. Економічні проблеми і перспективи регіонального співробітництва досліджуються у роботах В.Дергачова, М.Кулінича, Т.Дмитрієвої, Д.Лук’яненка, Т.Мацко, О.Ревенка, С.Соколенка, А.Кононенка, М.Малика, Н.Мхи-

тарян, П.Пузирного, А.Топчієва, І.Студенникова, А.Ярмиша. Особливе місце посідають роботи Л.Білмана, Н.Борисенко, Г.Бурдулі, Я.Валінакіса, Ч.Влачоуцкіоса, Б.Гудими, Е.Єзера, А.Кас'яненко, С.Караганова, А.Кононенка, Е.Кутового, П.Ліарговаса, Н.Міку, С.Сердара, І.Семененка, П.Смирнова, А.Чикваїдзе, що досліджують діяльність ключового компонента регіональної економічної кооперації – Організації Чорноморського економічного співробітництва. А.Прочан, С.Данилов, І.Петерс, Б.Яценко, аналізуючи економічні перспективи Чорноморського регіону, приділили значну увагу аналізу його місця і ролі як європейського геополітичного простору у світових політичних процесах. Военно-стратегічний аспект міжнародних відносин у рамках Чорноморської системи досліджується у працях К.Аблазова, В.Глебова, О.Никифорова, Г.Вінроу, О.Воловича, Д.Сезера, Д.Снайдера, В.Шандру.

Друга група – роботи, у яких аналізується зовнішньополітична діяльність окремих Чорноморських держав, як на регіональному, так і глобальному рівні, двосторонні і багатосторонні відносини Чорноморських держав між собою і країнами світового співтовариства у переломленні до регіональних проблем Чорноморської системи міжнародних відносин. Аналіз чорноморського вектора регіональної політики Болгарії, Греції, Грузії, Європейського Союзу, Росії, Румунії, Туреччини, США, України проводили такі дослідники, як Х.Баджі, Ш.Гарнетт, В.Глебов, М.Гончар, В.Гумпель, Н.Доронін, Е.Єзер, А.Їжак, І.Коваль, Н.Ковальський, С.Корнелл, В.Коуфоудакіс, Т.Кузьо, А.Маначинський, О.Москалець, Н.Мхітарян, О.Павлюк, Ф.Папудакіс, Б.Парахонський, І.Пітерс, В.Побережний, Д.Сезер, С.Соколенко, С.Сонел, Б.Тібі, І.Турянський, В.Хоманець, В.Чумак, О.Шкедя, А.Язькова.

У третю групу робіт включені дослідження найбільш гострих регіональних проблем, які найсерйознішим образом впливають на системну рівновагу Чорноморської системи. Кримська проблема у регіональних відносинах займає центральне місце в роботах Я.Баркова, Ю.Задирака, О.Копиленка, М.Копиленка, С.Кудряшова, Ю.Лапутіної, О.Левченка, С.Одарича, Ю.Оробця, Т.Кузьо, О.Стрекала, М.Томенко, С.Шуринова. Епопея розподілу Чорноморського флоту розглядається у роботах І.Александрова, Т.Александрової, В.Костюка, К.Ляльчука, У.Маркус, Г.Перепелиці, П.Райнова. Проблема регламентації проходу судів через Чорноморські протоки Босфор і Дарданелли аналізується в роботах В.Котляра, А.Язькової. Проблема транспортування каспійської нафти через країни Чорноморського басейну відноситься до найрозроблюваніших серед дослідників, таких як: А.Андріанопулос, Б.Гейкай, Е.Кепбанов, Х.Кек, П.Клосон, Р.Крикorian, Р.Лонгворс, Г.Нодія, Л.Русекас, А.Свердлов, А.Федоров, Р.Фрідман, К.Холмс, Р.Ебел.

Враховуючи особливості вивчення регіональних відносин, автор у процесі роботи над дисертаційним проектом залучив необхідні праці по дослідженню сучасних геополітичних процесів. Були використані роботи О.Висоцького, А.Гембла, А.Пейні, М.Здравко, Л.Зублікієвича, Я.Кларка, І.Пітерса, К.Фледеліуса, В.Цемко з проблем регіоналізації сучасних міжнародних відносин. Методологічний фундамент дослідження заклали роботи Р.Арона, В.Афанасьєва, М.Вайта, Л.Вульфа, В.Гантмана, Д.Догерті, Д.Істона, Р.Кеохейна, І.Лукашука, К.Макклеланда, Д.Ная, Р.Пфальцграфа, Р.Гілпіна, В.Моравецького, Г.Моргентау, Е.Позднякова, В.Садовського, Г.Тункіна, Д.Фарнсворта, К.Холсті, П.Циганкова, які розглядають міжнародні відносини як систему суспільних зв'язків із широким теоретичним позицій системного підходу.

Дисертаційна робота виконана в рамках комплексної науково-дослідницької теми кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова "Україна в системі сучасних міжнародних відносин" і прямо пов'язана з нею за допомогою визначених цілей і поставлених задач, предметом і об'єктом дисертаційного дослідження.

Метою дослідження є всебічний комплексний аналіз процесу, ініційованого Чорноморськими державами на початку 1990-х років у контексті створення нової системи безпеки і співробітництва в Чорноморському регіоні, місця і ролі України в цьому процесі.

Головні задачі полягають у наступному:

- дати загальну характеристику Чорноморському регіону як геополітичного простору з виявленням його якісних особливостей з географічним і політико-структурним розумінням існуючих зв'язків у визначенні терміна "регіон";

- визначити місце і значення Чорноморського регіону як підсистеми європейської системи міжнародних відносин у процесі пост-біполярної регіоналізації міжнародних відносин;

- позначивши коло суб'єктів, які у силу регіональних критеріїв можуть бути прилічені до елементів Чорноморської системи міжнародних відносин, проаналізувати міждержавні протиріччя, що виникають унаслідок зіткнення їх інтересів у регіоні і, виходячи з цього, визначити характер погроз регіональній і національній безпеці України;

- провівши аналіз зовнішньополітичної діяльності Чорноморських держав, зафіксувати сучасне розміщення сил у регіоні як визначальну основу в справі пошуку дійових шляхів побудови системи регіональної безпеки і співробітництва, позначити місце України в ній;

- виробити можливі варіанти і шляхи, здатні прискорити формування системи регіональної безпеки;

- визначити основні напрямки розвитку регіонального економічного співробітництва як ключового, сполучного різних національних інтересів фактора в подоланні міждержавних протиріч;

- позначити ступінь впливу сучасних регіональних процесів на державну політику і національні інтереси України.

Об'єктом дослідження є зовнішньополітична діяльність Чорноморських держав, здійснювана в пост-біполярному світі у контексті реалізації своїх національних інтересів на регіональному рівні в рамках процесу становлення регіональної системи безпеки і співробітництва.

Предметом дослідження стали міжнародні відносини, що розвиваються в Чорноморському регіоні в процесі зовнішньополітичної взаємодії держав у 1990-і роки, спрямованої на створення регіональної системи безпеки і співробітництва.

Основними методами, використаними в дослідженні, є: метод системного аналізу, який дає можливість досліджувати Чорноморську систему міжнародних відносин у її єдності і цілісності, і за допомогою знаходження специфіки взаємодії її елементів, виявляти особливості і закономірності процесу створення регіональної системи безпеки і співробітництва; порівняльно-історичний метод, який націлений на аналіз зовнішньополітичної діяльності окремих держав, що відбив основи національних інтересів відповідних держав у регіоні; формально-юридичний метод, який дозволив проаналізувати найважливіші міжнародно-правові документи, що закріпили в Чорноморському регіоні основи регіональних відносин.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розкритті нової для української політології проблеми розгляду міжнародних відносин у Чорноморському регіоні в 1990-і роки через призму створення регіональної системи безпеки і співробітництва в переломленні до національних інтересів України. Вперше комплексне дослідження предмета дисертаційної роботи проводиться на основі методу системного аналізу. Застосування системного підходу дозволяє розглянути міжнародні відносини в Чорноморському геополітичному просторі у рамках Чорноморської системи міжнародних відносин, яка дозволяє врахувати практично весь спектр різнорідних факторів, що впливають на її розвиток. У дисертаційній роботі вперше в рамках єдиного дослідження проаналізовані раніше недостатньо вивчені матеріали і документи основних Чорноморських державних і недержавних структур у контексті регіональних взаємин.

Практичне значення результатів дослідження полягає в нижченаведеному. При дослідженні міжнародних відносин у Чорноморському регіоні в 1990-і роки були деталізовані методологічні підходи до розгляду суспільних, зокрема, міжнародних систем. Ці методологічні підхо-

ди можуть бути враховані, наприклад, при дослідженні окремих географічних регіонів на предмет наявності в них умов, які перетворюють їх у систему політичних відносин, що науково актуально у світлі аналізу такого політичного явища, як сучасна регіоналізація міжнародних відносин. Результати виконаної роботи можуть бути використані для подальшого вивчення проблем міжнародних відносин з урахуванням ролі регіональних систем у рамках такої наукової дисципліни, як теорія міжнародних відносин. Матеріали дисертації можуть використовуватися для підготовки курсів і спецкурсів лекцій з проблем зовнішньої політики України, зовнішньої політики Росії, зовнішньої політики країн Південно-Східної Європи, теорії міжнародного конфлікту, сучасного регіоналізму, а також з актуальних проблем сучасних міжнародних відносин у цілому. Результати дослідження сучасної геополітичної, воєнно-стратегічної, торгово-економічної ситуації в Чорноморському регіоні і запропоновані шляхи формування стабільної системи безпеки і співробітництва в ньому можуть бути використані як рекомендації державним зовнішньополітичним, зовнішньоекономічним і приватним комерційним структурам України, які зацікавлені в розвитку регіональних зв'язків України в Чорноморській зоні.

Апробація результатів дисертації відбулась у процесі обговорення на засіданнях кафедри міжнародних відносин ОНУ ім. І.І.Мечникова, на 53-й і 54-й наукових конференціях професорсько-викладацького складу і науковців кафедри (23 листопада 1998 року, 24 грудня 1999 року), на засіданнях наукового семінару з питань теорії, історії й історіографії міжнародних відносин при Одеському Будинку вчених, а також на наукових конференціях “Україна і Росія в новій Євроатлантичній архітектурі безпеки на шляху її трансформації від Ялти до Мадрида: регіональний і Трансатлантичний вимір”, Ялта, 12-17 травня 1998 р., “Європа на порозі нового тисячоліття”, Київ, 5 травня 1999 р., “Запобігання конфліктів і культура світу в Південно-Східній Європі і Чорноморському регіоні”, Мамайя, Румунія, 15-18 вересня 1999 р., на міжнародному науковому симпозиумі “Ялта 1945-2000: міжнародна безпека на порозі нового століття”, Ялта, 4-7 лютого 2000 р., на конференції Асоціації Центрально- і Східноєвропейських Студій “Європейська інтеграція - вплив глобалізації”, Прага, Чеська Республіка, 29-31 травня, 2000 р., у рамках Літньої школи з питань міжнародних відносин Європейського консорціуму політичних досліджень в університеті міста Тампере, Фінляндія, 3-21 серпня 2000 р., на міжнародному семінарі “Майбутнє Європи: взаємодія молодих лідерів з країн ЄС, США, Південно-Східної Європи та Чорноморського регіону”, Халкі, Греція, 6-13 вересня 2000 р.

Публікації за темою дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено в 7 статтях в наукових виданнях, 3 з яких входять до переліку фахових видань, затверджених ВАК України.

Структура дисертаційної роботи обумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять підрозділи, висновку і списку джерел, використаних при написанні роботи (273 найменування). Загальний обсяг роботи – 178 сторінок, з яких список джерел займає 25 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі “Чорноморський регіон у європейській системі міжнародних відносин” розглядаються особливості Чорноморського регіону як системи міжнародних відносин, фіксується його місце і значення у сучасних світових процесах.

Перший підрозділ “Регіоналізація міжнародних відносин і місце чорноморської політики України у цьому процесі” аналізує таке сучасне політичне явище як регіоналізація міжнародних відносин. Такий аналіз дає можливість виявити зв’язок процесів, які розвиваються у Чорноморському регіоні, із сучасними тенденціями світової політики, що, у свою чергу, дає уявлення про зовнішньополітичні мотиви Чорноморських держав розширювати регіональні відносини в рамках глобальної системи міжнародних відносин. Виділяються потенційні привілеї і переваги, які надає регіоналізм державам при його вмілому використанні. За допомогою короткого історичного екскурсу й аналізу сучасних зовнішньополітичних інтересів підкреслюється виняткова важливість Чорноморського геополітичного простору для національних інтересів незалежної України.

Аналіз, проведений у другому підрозділі “Чорноморський регіон як європейська підсистема міжнародних відносин”, визначає Чорноморський геополітичний простір як систему міжнародних відносин. У зв’язку з цим, Чорноморський регіон досліджується на предмет відповідності йому поняття “регіон” у географічному і політико-системному аспекті його визначення. З цього погляду з’ясовується, чи є Чорноморський регіон регіоном політичним. Фіксація даного положення надає можливість продовжити дослідження (закріпивши його доцільність) з постановки центральної проблеми – чи розвиваються міжнародні відносини в Чорноморському регіоні системно, чи ні. У процесі аналізу визначаються головні компоненти Чорноморської системи міжнародних відносин – її елементи, структура, середовище. На підставі цього позначається місце Чорноморського регіону в глобальній системі міжнародних відносин. У такому контексті Чорноморська система виступає як підсистема європейської (регіональної) системи міжнарод-

них відносин. Досліджуються критерії, що визначають нерозривний зв'язок Чорноморської підсистеми зі своєю системою.

Третій підрозділ “Регіональна специфіка міжнародних відносин” містить у собі аналіз якісних характеристик Чорноморських регіональних відносин. Досліджуються причини, передумови, мотиви наближення регіональних політик Чорноморських держав. Результат їх регіональної взаємодії – зміцнення структурних зв'язків у системі. Розглядаються деструктивні фактори, що негативно впливають на стабільний розвиток Чорноморської системи міжнародних відносин.

У четвертому підрозділі “Висновки” фіксуються основні результати дослідження по першому розділу.

У другому розділі “Міждержавні відносини у Чорномор'ї в контексті формування системи регіональної безпеки” досліджується форма і зміст міждержавної взаємодії Чорноморських держав з точки зору їх національних інтересів безпеки й аналізуються потенційні можливості даної взаємодії на предмет створення ефективної регіональної системи безпеки, що відповідає, принаймні, двом параметрам: своєчасному попередженню погроз і їх “умиротворенню” на початковій стадії.

У першому підрозділі “Деякі особливості регіональної системи безпеки в сучасних міжнародних відносинах” виділяється специфіка Чорноморських регіональних відносин в області безпеки. Аналізуються теоретичні підходи до формування системи безпеки з урахуванням вимог, що пред'являються до сучасних регіональних систем міжнародних відносин. Визначаються параметри, яким така система повинна відповідати. Тим самим ставиться свого роду загально-регіональна мета, на яку повинні бути спрямовані зовнішньополітичні зусилля Чорноморських держав.

У другому підрозділі “Росія, Туреччина й Україна в регіональних зв'язках” аналізуються взаємини цих трьох держав на сучасному етапі в рамках Чорноморської системи міжнародних відносин. Ці три держави-елементи не тільки вирішальним образом беруть участь у формуванні структурних зв'язків, створюючи доцентрово-силові відносини в системі, але і найбільш відчутно впливають на її функціонування. Зіставляються національні інтереси Росії, Туреччини й України в Чорноморському регіоні, виділяються їхні регіональні пріоритети. Аналізуються відносини цих держав кожної одна з одною на двосторонньому рівні. Відзначаються вузли протиріч і точки взаємної зацікавленості. Прогнозується регіональна тактика України у зв'язку з неоднозначною оцінкою Росією і Туреччиною місця і ролі нашої держави в рамках Чорноморського регіону.

У третьому підрозділі “Місце і роль Румунії, Болгарії, Грузії, Азербайджану, Вірменії, Греції, Молдови й Албанії в структуруванні систе-

ми безпеки" аналізується зовнішня політика інших восьми елементів Чорноморської системи міжнародних відносин, що беруть особисту участь у структуруванні регіональної системи безпеки. На підставі національних інтересів і пріоритетів регіональної політики виділяються особливості чорноморської політики вищезгаданої вісімки, визначається їх зовнішньополітична спрямованість, аналізуються їх співвідношення з доцентрово-силовими елементами, оцінюється ступінь впливу кожної держави на систему і, зокрема, на процес побудови регіональної системи безпеки. Особливе місце в дослідженні займає розгляд взаємодії кожного з восьми елементів із середовищем чорноморської системи, що вносить значне коректування в їхню регіональну політику.

На основі аналізу регіональної політики всіх елементів Чорноморської системи, проведеного в другому і третьому підрозділах, були вироблені визначені підходи, які дозволяють, при обліку позицій усіх зацікавлених сторін, знизити рівень їх протиріч і стабілізувати поки що дуже низький загально-регіональний рівень безпеки. Ці підходи знайшли своє відображення в четвертому підрозділі *"Напрямки створення Чорноморської системи безпеки"*. Виходячи із сучасного розміщення сил у Чорноморському регіоні, були розглянуті можливі зовнішньополітичні інструменти побудови регіональної системи безпеки.

Основні результати, до яких дійшов дисертант по всьому другому розділу, ввійшли до п'ятого підрозділу *"Висновки"*.

У третьому розділі *"Основні напрямки розвитку регіонального співробітництва в Чорноморській системі міжнародних відносин"* досліджується та сфера регіональних відносин, яка формується різними державами в процесі реалізації спільних регіональних проєктів, тобто в процесі співробітництва. Ідея тісного регіонального співробітництва є не тільки каталізатором створення і ключовим фактором розвитку Чорноморської системи, але і нерозривною складовою процесу створення міцної системи регіональної безпеки. Практичне втілення цієї ідеї та її перспективи аналізуються в п'ятих підрозділах.

Перший підрозділ "Системне значення процесу регіонального співробітництва" містить у собі теоретичний аналіз міжнародного процесу співробітництва на регіональному і субрегіональному рівні в сучасних соціальних системах. Виділяються об'єктивні і суб'єктивні причини, що лежать в основі ініціації і подальшого розвитку цього процесу. Визначається ступінь значимості регіонального співробітництва в структуруванні системних зв'язків.

Другий підрозділ "Призначення, організація і правове регулювання співробітництва в Чорноморському регіоні" зосереджується на аналізі правових документів міждержавного і міжмуніципального рівнів співробітництва: Декларації про створення чорноморського економіч-

ного співробітництва і Статуті Міжнародного Чорноморського клубу. Такий аналіз дозволяє простежити етап виникнення й оформлення загально-регіональних інтересів на початковій стадії регіонального співробітництва, а так само напряму їхньої практичної реалізації (у контексті інтересу України) у зв'язку з положеннями, викладеними в цих двох стрижневих регіональних документах. Виділяються цілі і завдання, що мотивують доцільність створення перших міжнародних організацій у Чорноморському регіоні, які представляють відразу два рівні “структурної надбудови” Чорноморської системи міжнародних відносин.

Третій підрозділ “Режим вільної торгівлі в Чорноморському регіоні і правові форми діяльності Чорноморського банку торгівлі і розвитку (ЧБТР) у його забезпеченні” присвячен проблемам і перспективам створення чорноморської зони вільної торгівлі – найбільш реально досяжної регіонального завдання у короткостроковій перспективі – і аналізує роль і можливості ЧБТР – єдиного поки досягнутого регіонального завдання – у посиленні економічної інтеграції чорноморських держав і присутності в ній України.

У четвертому підрозділі “ОЧЕС як структура регіональної кооперації” досліджується роль і значення Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) як головного, ключового організатора міжнародного співробітництва в регіоні. Розглядається еволюція ОЧЕС протягом 1990-их років. Будучи серцевиною системи регіонального співробітництва, що розвивається, розгляд еволюції проводиться з урахуванням впливу ОЧЕС на розвиток усієї Чорноморської системи міжнародних відносин. З метою прогнозування граничного рівня розвитку ОЧЕС на довгострокову перспективу аналізується в цілому інтеграційний потенціал Чорноморської системи. У зв'язку з цим, досліджуються фактори, що сприяють і обмежують можливості розвитку системи регіонального співробітництва під егідою ОЧЕС. Визначається значення діяльності даної організації для зовнішньої політики України.

У п'ятому підрозділі “Висновки” зібрані підсумкові положення зі всього розділу.

У висновках наведені результати, до яких удалося дійти, досліджуючи означену проблематику.

Розпад на початку 1990-х років біполярної системи міжнародних відносин спричинив кардинальну перебудову систем міждержавної безпеки і співробітництва на всіх системних рівнях: глобальному, регіональному, субрегіональному. Глобалізація після закінчення “холодної війни” сформувала сприятливі умови для розвитку регіональних і субрегіональних систем міжнародних відносин, ініціювавши процес постбіполярної регіоналізації світового простору. Результатом міждержав-

ної взаємодії, що підсилилася, у зоні Чорноморського басейну стала поява Чорноморської системи міжнародних відносин зі своїми елементами, структурою, середовищем. Наявність особливого політико-економічного змісту і форми у взаєминах Чорноморських держав дозволяє ідентифікувати Чорноморський регіон як підсистему Європейської системи міжнародних відносин, що розширює інтеграційне поле загальноєвропейських процесів.

У подібного роду процесах беруть участь одинадцять елементів-держав Чорноморської системи міжнародних відносин – Азербайджан, Албанія, Вірменія, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина й Україна. Вони, у силу своєї географічної, історико-культурної, зовнішньополітичної, економіко-правової специфіки регіональних зв'язків, можуть розглядатися як такі і безпосередньо беруть участь у структуруванні регіональної системи безпеки і співробітництва. На відміну від регіональної системи безпеки, що знаходиться в процесі свого створення, система регіонального співробітництва вже одержала своє організаційне оформлення в структурах ОЧЕС і проходить етап становлення. На хід означених процесів доцентрово-силовий вплив роблять Росія і Туреччина. Розміщення сил у регіоні значною мірою визначається зіткненням їх інтересів.

Геополітична ситуація в Чорноморському регіоні відзначається напруженістю в російсько-румунських, російсько-болгарських, російсько-турецьких, російсько-азербайджанських, російсько-грузинських відносинах і коректується єдиним стрижневим військово-політичним елементом монополярного миру - НАТО. Загальна і найбільш серйозна перешкода для подолання ряду двосторонніх розбіжностей і для встановлення більш тісних політичних відносин одна: зовнішньополітичні підходи Румунії, Туреччини, Болгарії, Азербайджану, Грузії до Росії, тією чи іншою мірою, усе чіткіше визначаються рівнем відносин Росії з НАТО. У зв'язку з цим, перспектива політичної стабільності в регіоні знаходиться під впливом сильної деструктивної тенденції.

У цілому просліджується тенденція до ослаблення позицій Росії і посилення ролі Туреччини в регіоні, що в короткостроковій перспективі може привести до перегрупування сил і перерозподілу зон впливу. Це, у свою чергу, швидше за все, приведе до коректування російської регіональної політики. Можливо, вбік її жорсткості стосовно ряду держав і, насамперед, України, без підтримки якої Росія не зможе успішно протистояти Туреччині. У зв'язку з цим, Україна, як і інші Чорноморські держави, повинна сприяти створенню таких умов, за яких ні Росія, ні Туреччина не стали б прибігати до політики силового тиску, у небезпеці якого Україна сьогодні апріорно знаходиться відразу з обох боків.

У таких умовах значення регіональної зовнішньої політики України для побудови стабільної системи безпеки полягає в наступному: при явному інтересі Туреччини і Росії до України, Київ повинен стати посередником у зближенні інтересів цих двох країн. Щоб уникнути консервації можливості силового тиску відразу з обох боків, Україна, і не тільки вона одна, повинна бути зацікавлена або в появі нової міжнародної організації або трансформації старої (наприклад, ОБСЄ), яка б поставила відносини між США, її сателітами по НАТО, Росією, Україною й іншими Чорноморськими державами на партнерський фундамент. Можливо, НАТО вийде до такої організації як одна зі складових частин трансатлантичної і транс'європейської системи безпеки, можливо, делегує свої основні функції керівним структурам нової організації. Координація спільної діяльності країн-членів може розвиватися в більш вузьких рамках регіональних і субрегіональних систем безпеки і співробітництва.

Виходячи з вищевикладеного, ключова умова регіональної стабільності сьогодні – не допущення прямого зіткнення Росії і Туреччини ні у політичній, ні тим більше у військовій сфері, відмовлення від провокації конфронтаційної політики з будь-якої сторони і створення таких умов у регіоні, за якими силові рішення проблем не принесло б істотних дивідендів ні одній зі сторін. При цьому під силовими методами маються на увазі і тверді політичні заходи. У зв'язку з цим і, насамперед, на регіональному рівні країни-елементи Чорноморської системи міжнародних відносин повинні практично реалізовувати свої зусилля по підтримці військово-морського паритету серед держав, базою постійної дислокації ВМФ яких служать порти Чорного моря (при цьому доцільна підготовка відповідного міжнародного договору) і виробленню механізму по створенню багатонаціональних військово-морських і сухопутних сил Чорноморських держав для вирішення широкого кола загальних регіональних проблем.

Вирішальний вплив на прискорення процесу створення стабільної регіональної системи безпеки (яка повинна відповідати, принаймні, двом параметрам: своєчасному попередженню погроз і їх “умиротворенню” на початковій стадії) має зробити процес розвитку регіональної системи економічного співробітництва, що паралельно набирає оберти. Очевидна взаємодоповнююча роль обох процесів у їхньому успішному завершенні і подальшому розвитку. У довгостроковій перспективі, існування двох систем співробітництва (насамперед у військово-політичній і економічній сферах) має стати ключовою умовою функціонування Чорноморської системи міжнародних відносин, перетворити Чорне море в зону миру, стабільності і процвітання. Спільна економічна стратегія Чорноморських держав у реалізації цілей і задач,

закладених у ряді загально-регіональних документів, не тільки значно підвищить шанси сторін у зміцненні свого економічного становища, забезпеченні національної безпеки, інтеграції у світову господарську систему, але і набагато швидше зніме напруженість у політичних відносинах. При цьому необхідно ще раз підкреслити, що реалізація будь-якої багатобічної економічної чи військово-політичної програми в регіоні повинна здійснюватися з обов'язковою участю всіх зацікавлених сторін і не носити ізоляційний, виключаючий характер для будь-якого елемента Чорноморської системи. У протилежному разі, будь-яка регіональна ініціатива буде сприйматися як акція, спрямована проти члена або групи членів Чорноморської системи міжнародних відносин, і спроба створення регіональної системи безпеки і співробітництва буде приречена на провал.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Глебов С.В. Регіоналізація європейського простору та місце чорноморської політики України у цьому процесі // Європа на порозі нового тисячоліття. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 50-річчю створення Ради Європи. – Київ, 1999. – С. 6-9.

2. Глебов С.В. Чорноморський басейн – міжрегіональні перспективи та внутрірегіональні проблеми співробітництва // Матеріали 53-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу та наукових працівників: (секція міжнародних відносин). – Одеса: Студія “Негоціант”, 1999. – С. 49-58.

3. Глебов С.В. Роль та місце Азербайджану, Вірменії, Грузії у структуруванні чорноморської системи міжнародної безпеки // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць / Відп. ред. Л.І.Кормич. – Одеса: Юридична література, 2000. – Вип. 8. – С. 438-441.

4. Глебов С.В. Значення та перспективи міждержавного співробітництва у чорноморському регіоні на порозі нового століття // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць / Відп. ред. Л.І.Кормич. – Одеса: Юридична література, 2000. – Вип. 9. – С. 82-85.

5. Глебов С.В. Двосторонні економічні ініціативи у чорноморській системі міжнародних відносин як фактор зниження конфліктності в регіоні // Нова політика. – 2000. – № 3 (29). – С. 43-45.

6. Glebov S. The Black Sea Region and its Place in the Process of European Integration // European Integration – Impacts of Globalization. – Prague: Jan Masaryk Center of International Studies, 2000. – P. 57-63.

7. Глебов С.В. Глобальні і регіональні виміри безпеки в Чорноморському регіоні (сучасний етап розвитку міжнародних відносин) // Контекст. – 2001. – №7. – С. 9-19.

АНОТАЦІЯ

Глебов С.В. Становлення системи безпеки і співробітництва в Чорноморському регіоні та роль України у цьому процесі (1990-ті роки). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2002.

Дисертація присвячена комплексному аналізу процесу, ініційованого Чорноморськими державами на початку 1990-их років у контексті створення нової системи безпеки та співробітництва в Чорноморському регіоні. Досліджуючи зовнішню політику Чорноморських держав, дисертант намагається знайти можливі варіанти сучасних та майбутніх моделей регіональної системи безпеки та співробітництва. Для досягнення цієї мети, дисертант шукає та вивчає різноманітні позитивні, негативні регіональні та глобальні фактори, які впливають на Чорноморську систему міжнародних відносин. Багато уваги приділяється проблемам та перспективам регіональної інтеграції в межах Організації Чорноморського економічного співробітництва. Особлива увага приділяється ролі України у вищезгаданих регіональних аспектах.

Ключові слова: регіоналізм, Чорноморський регіон, Чорноморська система міжнародних відносин, система регіональної безпеки, система регіонального співробітництва.

АННОТАЦИЯ

Глебов С.В. Становление системы безопасности и сотрудничества в Черноморском регионе и роль Украины в этом процессе (1990-е годы). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04. – Политические проблемы международных систем и глобального развития. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2002.

Диссертационная работа посвящена всестороннему комплексному анализу процесса, инициированного Черноморскими государствами в начале 1990-х годов в контексте создания новой системы безопасности и сотрудничества в Черноморском регионе, места и роли Украины в этом процессе. Исследуя внешнюю политику Черноморских государств, дисертант определяет возможные варианты современных и будущих моделей региональной системы безопасности и сотрудничества. Определяются и анализируются различные позитивные, негативные региональные и глобальные факторы, которые влияют на Черноморскую систему международных отношений.

В работе дана общая характеристика Черноморского региона как геополитического пространства с выявлением его качественных особенностей с географическим и политико-структурным пониманием существующих связей в определении термина “регион”. Определено место и значение Черноморского региона как подсистемы европейской системы международных отношений в процессе пост-биполярной регионализации международных отношений. Обозначен круг субъектов, которые в силу региональных критериев могут быть причислены к элементам Черноморской системы международных отношений. Проанализированы межгосударственные противоречия, возникающие вследствие столкновения интересов в регионе и, исходя из этого, определен характер угроз региональной и национальной безопасности Украины. Зафиксирована современная расстановка сил в регионе, что необходимо учитывать при формировании системы региональной безопасности и сотрудничества, выделении перспектив ее функционирования. Определены основные направления развития регионального экономического сотрудничества как ключевого, связующего различные национальные интересы, фактора в преодолении межгосударственных противоречий. Обозначена степень влияния современных региональных процессов на государственную политику и национальные интересы Украины.

Исходя из вышеизложенного, сделаны выводы о том, что ключевое условие региональной стабильности сегодня – не допущение прямого столкновения России и Турции ни в политической, ни тем более в военной сфере, отказ от провокации конфронтационной политики с любой стороны и создание таких условий в регионе, при которых силовое решение проблем не принесло бы существенных дивидендов ни одной из сторон. В таких условиях значение региональной внешней политики Украины для построения стабильной системы безопасности заключается в следующем: при явном интересе Турции и России к Украине, Киев должен стать посредником в сближении интересов этих двух стран. Чтобы избежать консервации возможности силового давления сразу с обеих сторон, Украина, и не только она одна, должна быть заинтересована либо в появлении новой международной организации либо трансформации старой (например, ОБСЕ), которая бы поставила отношения между США, ее сателлитами по НАТО, Россией, Украиной и другими Черноморскими державами на партнерский фундамент.

Решающее влияние на ускорение процесса создания стабильной региональной системы безопасности (которая должна отвечать, по крайней мере, двум параметрам: своевременному предупреждению угроз и их “умиротворению” на начальной стадии) должен оказать па-

раллельно набирающий обороты процесс развития региональной системы экономического сотрудничества. В долгосрочной перспективе, существование двух систем сотрудничества (прежде всего в военно-политической и экономической сферах) должно стать ключевым условием функционирования Черноморской системы международных отношений, превратить Черное море в зону мира, стабильности и процветания. При этом необходимо еще раз подчеркнуть, что реализация любой многосторонней экономической или военно-политической программы в регионе должна осуществляться с обязательным участием всех заинтересованных сторон и не носить изоляционный, исключаяющий характер для любого элемента Черноморской системы. В противном случае, любая региональная инициатива будет восприниматься как акция, направленная против члена или группы членов Черноморской системы международных отношений и попытка создания региональной системы безопасности и сотрудничества будет обречена на провал.

Ключевые слова: регионализм, Черноморский регион, Черноморская система международных отношений, система региональной безопасности, система регионального сотрудничества.

SUMMARY

Glebov S. V. Establishing of the System of Security and Cooperation in the Black Sea Region and Role of Ukraine in this Process (1990-s). – Manuscript.

The Thesis for the degree of Candidate in Political Sciences on the Speciality 23.00.04. – Political Problems of International Systems and Global Development. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2002.

The subject of the given research is the following: international relations appeared in the Black Sea Region (BSR) in the 1990-s as a result of interconnection of the Black Sea states towards the process of constructing regional security and cooperation system. By means of the Black Sea states foreign policy analysis, the author finds the possible options for modern and future models of regional security and cooperation system. To achieve this goal successfully, the author searches for various positive and negative regional and global factors influencing the Black Sea system of international relations. The problems and perspective of regional integration under the Black Sea Economic Cooperation Organization are examined. A lot of attention is given to the role and place of Ukraine in above mentioned aspects.

Key words: regionalism, Black Sea region, Black Sea system of international relations, regional system of security, regional system of cooperation.